

**An Analysis of Arbaeen Pilgrims' Perception of Servitors' Behavior;
An Anthropological Account of the Colossal Arbaeen March**

Esmacil Sharahi*

Received: 2018/08/20

Mohamad Mahdi Zolfagharzadeh **

Accepted: 2019/03/01

The pilgrimage of Arbaeen, the 40th day of the martyrdom of Imam Hussein (peace be upon him), which is exclusively reserved for and highly recommended by him, has continually been organized from Ashura in 61 AH onward. In recent years, the pilgrimage of Arbaeen has become the largest human congregation and a unique phenomenon in the world, so that some scholars consider it a miracle of the time. Those engaged in Arbaeen are highly diverse and demonstrate new behaviors and common norms during this celebration.

This article gives an account of the behavior of the hosting Iraqi people and servitors during Arbaeen from the point of view of those at place.

The research is qualitative and of an anthropological type. The data was collected through collaborative observation and both individual and group interviews conducted and classified by the researcher who has participated in the event on numerous occasions.

Research findings include three themes or categories of tradition, blessing and kindness. In other words, the pilgrims, the behavior of the Iraqi people and their relentless service all along the path are ascribed to tradition (the traditional roots of the people including their custom of hospitality), blessing (the request for sustenance of blessings from Imams, in particular Imam Hussein) and ultimately an expression of disinterested love (devoting oneself to Imam (as) without any expectation of reciprocation).

Keywords: Anthropology, Anthropography of Arbaeen, Pilgrimage, Service, Iraqi Nation.

* Student of Future Studies of Tehran University

chezani@ut.ac.ir

** Assistant Professor, Department of Public Administration, Faculty of Management, University of Tehran

zolfaghar@ut.ac.ir

واکاوی ادراک زائران از رفتار خادمان در اربعین: روایتی مردم‌شناختی از پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین

اسماعیل شراهی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۵/۲۹

محمد مهدی ذوالفقارزاده کرمانی**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۰

چکیده

زیارت اربعین یعنی چهلمین روز شهادت امام حسین (ع) که فقط مختص ایشان و پیاده بودن آن سفارش موکد معصوم (ع) می‌باشد، از عاشورای سال ۶۱ هجری قمری تاکنون همواره برپا بوده است. در سال‌های اخیر، زیارت اربعین، تبدیل به بزرگ‌ترین اجتماع انسانی و پدیده‌ای بی‌نظیر در جهان شده است به طوری که برخی صاحب‌نظران آن را معجزه الهی زمانه می‌دانند.

کنشگران انسانی در اربعین از جهات مختلف دارای تنوع بالایی هستند و در مدت حضور در پیاده‌روی اربعین رفتارهای جدیدی دارند و هنجارهای مشترکی را رقم می‌زنند. در این مقاله سعی شده است رفتار مردم عراق و خادمان در میزبانی از زائران اربعینی از دیدگاه و تجربه زیسته زائران روایت شود. نوع تحقیق کیفی و از سنخ مردم‌شناسی است. روش گردآوری داده‌ها مشاهده مشارکتی و مصاحبه فردی و گروهی می‌باشد که پژوهشگران با بهره‌گیری از آن‌ها و حضور چندین باره در این پیاده‌روی و مشارکت در آن، مشاهدات و یافته‌های خود را دسته‌بندی و ارائه می‌نمایند. یافته‌های تحقیق شامل سه مضمون یا مقوله اصلی سنت، برکت و محبت است. به عبارت دیگر، رفتار مردم عراق و خدمت بی‌منت آن‌ها به زائران در پیاده‌روی اربعین را به سنت (ریشه‌های سستی آن مردمان از جمله رسم ایشان در مهمان نوازی)، برکت (درخواست خیر و برکت از ائمه (ع) به خصوص امام حسین (ع) برای رزق و زندگی خود) و در نهایت محبت بی‌منت (سرسپردگی و دلدادگی به امام (ع) بدون هیچ‌گونه چشم‌داشتی نسبت به خدمت) نسبت می‌دهند.

واژگان کلیدی: اربعین، مردم‌شناسی، مردم‌نگاری اربعین، زیارت، خدمت، مردم عراق.

chezani@ut.ac.ir

* دانشجوی دکتری رشته آینده‌پژوهی دانشگاه تهران

zolfaghar@ut.ac.ir

** استادیار گروه مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه و بیان مسئله

زیارت در معنای سنتی و تاریخی آن عبارت است از سفری فیزیکی در جست‌وجوی حقیقت و در جست‌وجوی آنچه مقدس و مبارک است. از نگاه اشراقی و عرفانی زیارت‌گاه‌ها مولد تلاقی امر زیبا و قدسی‌اند. این امر قدسی در کنار امر زیبا (هنر)، دیانت، صناعت، معنویت و خلاقیت اماکن زیارتی را به منزله یکی از ارکان مهم فرهنگ‌ها و سنت‌های آیینی درآورده است. بر این اساس، زیارت در فرهنگ دینی با مفهوم تقدس مرتبط است. یک فضای مقدس مرزهای زمانی و مکانی مشخص دارد که آن را از دیگر اماکن و فضاها متمایز می‌کند. حوادث تاریخی دینی، حضور شخصیت‌های دینی، بروز معجزات و کرامات، اجرای مراسم و مناسک دینی، نذر و قربانی در این مکان‌ها سبب تقدس بخشی به آن می‌شود (دیگانس، ۱۳۹۲، صص ۵۱-۵۴).

حرم‌ها و زیارتگاه‌های ائمه معصومین (ع) همیشه مورد اقبال و سفر بدانجا مرسوم بوده است. در این میان زیارت امام حسین (ع) در کربلا و دیگر ائمه در عراق به خصوص در ایامی خاص از سال، از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. این امر یعنی زیارت قبر امام حسین (ع) در برخی از ایام بر طبق روایات، با پای پیاده سفارش شده است. از جمله این ایام، زیارت اربعین است که در حدیثی از حضرت امام حسن عسگری (ع) از نشانه‌های پنجگانه مؤمن دانسته شده است؛ حرکت پیاده برای زیارت کربلا در طول سالیان متمادی در بین مردم به خصوص مردم عراق مرسوم بوده و توسط علما و مجتهدین نیز در طی سده‌های مختلف رهبری می‌شده است. پیاده‌روی اربعین در طی سال‌های حکومت رژیم بعث در عراق ممنوع بوده است ولی مردم با وجود سختی‌ها و خطرات این امر، بدان اقدام می‌نمودند و در این مسیر شمار زیادی شهید شدند. بعد از سقوط رژیم بعث عراق و از سال ۲۰۰۳ میلادی این پیاده‌روی دوباره رونق گرفت و در طی چند سال به شکل انفجاری در بین مردم عراق و مسلمانان دیگر کشورها از جمله ایران رواج یافت به طوری که پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین در سال‌های اخیر تبدیل به بزرگ‌ترین اجتماع انسانی در جهان شده است و هر ساله بر گستره آن افزوده می‌شود. آمارها نشان می‌دهد که این پدیده در طول یک دهه گذشته از روند صعودی عجیبی برخوردار بوده است به طوری که تعداد شرکت‌کنندگان

در اربعین از حدود ۲ تا ۳ میلیون زائر در سال‌های اول بعد از سرنگونی رژیم بعث به حدود ۲۷ میلیون نفر در سال ۱۳۹۶ رسیده است.^۲

پدیده اربعین علاوه بر این که از لحاظ دامنه و وسعت توسعه و نرخ رشد، تعداد و تنوع مشارکت‌کنندگان، ملیت، قومیت، جنسیت، به لحاظ نوع و کیفیت رفتارهای کنشگران که در این راهپیمایی تقریباً یک هفته تا ده روزه، بروز پیدا می‌کند، قابل توجه و مطالعه از سوی خبرگان حوزه‌های دانشی مختلف می‌باشد. به اذعان صاحب‌نظران، حضور میلیون‌ها نفر در اربعین، عرصه بروز مناسبات انسانی جدیدی است که کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مهمی را در پی خواهد داشت. بنابراین پژوهش به منظور شناخت و تحلیل این پدیده و کارکردهای آن از اهمیت زیادی برخوردار است. آنچه تاکنون درباره مطالعه این پدیده عظیم در دسترس است، اندک و نسبت به عظمت و بزرگی اتفاق که گاه از آن به عنوان معجزه (غلامی، ۱۳۹۴ و ذوالفقارزاده، ۱۳۹۵) یاد می‌شود، تقریباً ناچیز است. لذا برای پاسخ به این مسئله، شایسته است مطالعات اربعین افزایش و تعمیق یابد. در این میان، شاید بتوان گفت در مقایسه مطالعات لازم در خصوص اربعین، نقش و سهم مردم‌شناسی و روایت‌های مردم‌شناختی از این پدیده بر مطالعات دیگر متقدم و برجسته باشد؛ چرا که باعث انعکاس تصویری واقعی از این پدیده به جامعه دانشگاهی شده و مبنایی برای مطالعات حوزه‌ها و رشته‌های دیگر فراهم می‌نماید.

در پیاده‌روی اربعین، مردم عراق برای برپایی این مراسم و پذیرایی از زائران، همه داشته‌های خود را عرضه کرده‌اند به طوری که هر بیننده‌ای را که می‌توان او را میهمان خطاب کرد، متعجب ساخته است. بخشش بی‌منت و بی‌انتهای مردم عراق و التماس آنان برای خدمت به زائران در زمانه‌ای که همه برای گرفتن التماس می‌کنند، عادات و هنجارهای مرسوم را برهم ریخته است. بنابراین این امر به طور مستقل، قابل مطالعه است که در این مقاله سعی شده است تا با مروری بر ادبیات اربعین و یافته‌های محقق از چند سال مشارکت در راهپیمایی اربعین با بهره‌گیری از روش مشاهده مشارکتی و مصاحبه‌های فردی و گروهی، توصیفی از این پدیده عظیم فرهنگی اجتماعی ارائه گردد. پرسش‌های پژوهش شامل پرسش از چیستی و چرایی و چگونگی میزبانی مردم

عراق از زوارالحسین (ع) است که علاوه بر توصیف اصل پدیده اربعین و چگونگی موقعیت آن، ادراک و تجربه زیسته زائران از میزبانی مردم عراق در اربعین نیز تبیین شده است.

چارچوب نظری

مناسک مذهبی و به ویژه مناسک جمعی و بزرگ نقش بسزایی در کارکرد فرهنگی دین دارند (فیاض و رحمانی، ۱۳۸۵). اصولاً از دیدگاه کارکردگرایی، دین به منزله مجموعه‌ای از معانی نمادین و یکی از نظام‌های معنایی است که در هر فرهنگی از اهمیت بالایی برخوردار است (فکوهی، ۱۳۸۱). علت دوام و استمرار دین و مراسم دینی نیز کارکردهایی است که برای اجتماع بشری دارند. شناخت کارکردهای دین و آموزه‌های دینی و تحولات مربوط به آن‌ها از آن روی اهمیت مضاعفی می‌یابد که ارزش‌های دینی از عناصر اساسی یک نظام اجتماعی‌اند که از طریق کنترل و هدایت آن‌ها می‌توان موجب تعالی یا زوال یک جامعه شد (غلامی، ۱۳۹۴).

آیین‌شناسی تا اندازه بسیاری وامدار امیل دورکیم و پیروان اوست. دورکیم میان جهان اجتماعی، وجدان اخلاقی و مناسک مذهبی، رابطه‌ای خاص برقرار می‌کند. به نظر او اقتدار اخلاقی اجتماع از خلال مناسک مذهبی به فرد انتقال می‌یابد و تعهدات و پایبندی‌های مشترک به عقاید و حدود اجتماعی ممکن است در جریان زندگی روزمره تضعیف شود. جوامع برای مقابله با این نیروهای گریز از مرکز باید پیوسته خود را بازسازی کنند. این بازسازی از طریق تحکیم التزام به مجموعه‌ای مشترک از عقاید و اعمال صورت می‌گیرد و آیین، سازوکاری عمده در این بازسازی جامعه ایفاء می‌کند (محمدپور، ۱۳۹۰).

آیین‌های مذهبی برخلاف کنش‌های اقتصادی که در آن مردم جداگانه زندگی می‌کنند و بیشتر به دنبال اهداف فردی خود هستند، با برقراری روابط عاطفی مثبت سبب انسجام و یکپارچگی بین شرکت‌کنندگان می‌شوند. افراد در غلیان ناشی از مناسک مذهبی به هم نزدیک می‌شوند و نوعی همدلی با هم پیدا می‌کنند. دورکیم معتقد است آیین‌های مذهبی از طریق تحمیل انضباط بر نفس و

قدری خویشنداری، انسان‌ها را برای زندگی اجتماعی آماده می‌سازند. تشریفات مذهبی مردم را گرد هم می‌آورند و بدین‌سان، پیوندهای مشترکشان را دوباره تصدیق می‌کنند و در نتیجه، همبستگی اجتماعی را تحکیم می‌بخشند. اجرای مراسم مذهبی، میراث اجتماعی گروه را ابقا و احیا می‌کند و ارزش‌های پایدار آن را به نسل‌های آینده انتقال می‌دهد (کوزر، ۱۳۷۰).

آیین یا منسک، یک مفهوم و یک واژه تعیین‌کننده در اندیشه گیرتر است. آیین‌ها یعنی پذیرش اقتداری که در ورای نگرش دینی نهفته است. نگرشی که خود آیین‌ها آن را تجسم و عینیت می‌بخشند، از تحقق و فرآیند اجرای خود آیین‌ها ناشی می‌شوند. آیین‌های دینی نظم و ترتیب خاصی را در اعمال و عقاید مؤمنان ایجاد می‌کنند و این نظم و ترتیب‌ها تأثیر بسزایی در موضوعات مختلف زندگی روزمره و واکنش‌های عملی گذاشته و جلوه خاصی در احساس، یعنی هم در حالت روحی و معنوی مسلط و هم در تمایل و انگیزه ویژه ایجاد می‌کند. رابطه دین با جامعه رابطه یکسویه و منفعلانه‌ای نیست، بلکه دین فعالانه وارد میدان می‌شود و نه تنها نظم اجتماعی را تفسیر و تحلیل می‌کند، بلکه آن را ایجاد می‌کند و بدان شکل و ماهیت می‌بخشد (محمدپور، ۱۳۹۰).

زیارت در اسلام و بینش شیعی

شاید بتوان گفت سفر کردن عمری به اندازه عمر بشر دارد و سفر با انگیزه‌های دینی، عمری به اندازه عمر ادیان. در اسلام، حج مهمترین سفر زیارتی است که حتی قبل از اسلام هم رایج بوده است. در سال‌های اخیر حدود ۲ میلیون مسلمان از کشورهای مختلف جهان به حج تمتع می‌روند که در سیاست‌های دولت عربستان توسعه حج تا ظرفیت ۵ میلیون حاجی، با گسترش فضای فیزیکی خانه خدا در دستور کار می‌باشد.^۳ اما زیارت در بین شیعیان وضعیت پررنگ‌تری نسبت به سایر مذاهب دارد. حرم اهل بیت (ع) به خصوص در عراق و امام‌زاده‌ها اغلب مکان‌های مقدسی بوده است که مورد اقبال شیعیان در طول اعصار مختلف بوده است. در این میان، در عین مقدس بودن همه حرم‌ها، حرم امام حسین (ع) در کربلا و وقایع مربوط به ایشان از جمله

عاشورا و اربعین از ویژگی خاصی نزد شیعیان داشته است به طوری که همواره در طول تاریخ زیارت کربلا برجستگی متفاوتی داشته است. این برجستگی به دو لحاظ قابل بررسی است؛ هم از حیث سفارشات دینی مؤکدی که از سوی پیشوایان و امامان شیعه بدان شده است و نیز از حیث وقایع تاریخی که حول این موضوع همیشه بین جامعه شیعی مشتاق زیارت و حکومت‌های جوری که این زیارت را نوعی مبارزه با خود می‌انگاشتند و آن را نفی و ممنوع می‌کردند و در این بین بسیاری اتفاقات می‌افتاد که موجب تشدید این دوگانگی می‌شد؛ مثل شرط قطع دست برای زیارت کربلا از سوی حکومت عباسی و مبادرت شیعه به دادن دست و رفتن به زیارت کربلا.^۴

در پیش شیعی مفهوم زیارت با محبت و پذیرش ولایت زیارت‌شونده از سوی زائر آمیخته است. جوادی آملی (۱۳۹۴، صص ۱۳ و ۲۵) زیارت را حضور مشتاقانه، آگاهانه، عارفانه و عاشقانه زائر از سرای زیارت‌شونده، اظهار عشق و ارادت و سرسپردگی و وفاداری، اعلان فروتنی و اطاعت دین‌دار در برابر دین و پیشوایان دینی می‌داند. همچنین زیارت از دید وی فرصتی برای سنجش خودخواسته فرد زائر با زیارت‌شونده به مثابه انسان کامل است و البته بیش از هر چیز از مسیر می‌گذرد و هم واجد آثار فردی معنوی و هم دارای کارکرد اجتماعی است.

از منظری عام‌تر، زیارت یکی از انواع آئین‌های دینی (مناسک) و انجام آن به طور فردی یا جمعی ممکن است. اصطلاح مناسک به کنش‌های نمادین، مراسم عادی و شکل‌های تعیین شده مراسم عبادی اشاره دارد که از طریق ابزارهای اجتماعی الگودار و بسیار منظم نشان داده می‌شود (فلانگان، ۱۳۹۴، ص ۴۲۵).

امام حسین (ع) و حادثه تاریخی مربوط به او به عنوان بخشی مهم از اعتقادات و تاریخ مذهبی شیعیان به تدریج در میان آن‌ها آن‌چنان گسترش یافته که او اصلی‌ترین نماد احساسات مقدّس و اندوه قدسی مؤمنان شده است (فولر، ۱۳۷۷) و آوردن نام او این احساسات را به غلیان درمی‌آورد (فیاض و رحمانی، ۱۳۸۶).^۵

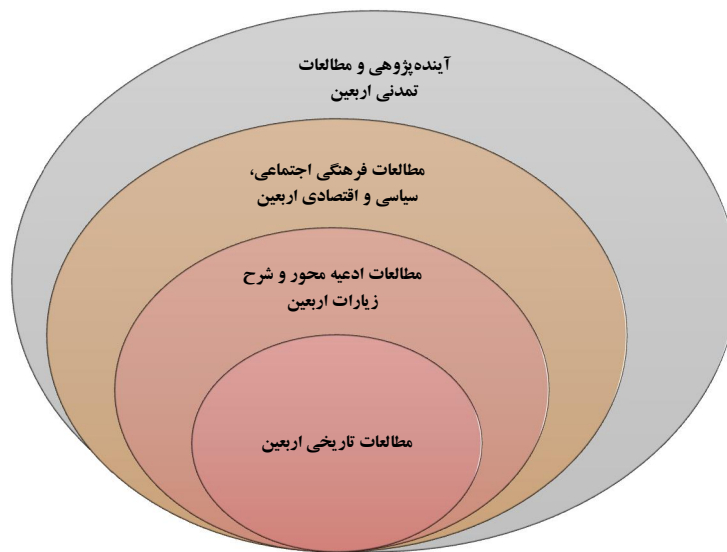
پیشینه مطالعات اربعین

در بررسی پیشینه مطالعات اربعین بیشتر به دو گونه مطالعه بر می‌خوریم یا مطالعات،

مطالعات تاریخی درباره اربعین است و یا شرح و تفسیر زیارات و ادعیه مربوط به آن. اما با اوج‌گیری پیاده‌روی اربعین بعد از سقوط صدام در عراق (۲۰۰۳ میلادی) و رشد آن در طی سال‌های اخیر، مطالعات اربعین وارد حوزه‌های فرهنگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و راهبردی شد و توسعه پیدا کرد. اگرچه حجم این مطالعات در مقایسه با وسعت پدیده اربعین بسیار اندک و ناچیز است ولی به طور کلی مطالعات و آثار موجود درباره اربعین را می‌توان به ۴ دسته اصلی ذیل تقسیم کرد:

۱. مطالعات تاریخ‌محور: دسته اول با نگاهی تاریخی به اربعین سعی در وقایع‌نگاری اربعین امام حسین (ع) دارند. در این آثار به وقایع تاریخی که بر اهلیت (ع) و اسرا بعد از شهادت امام و یارانش گذشته است تا چهلم امام که بیستم ماه صفر سال ۶۱ هجری قمری بوده است، پرداخته می‌شود. مهمترین موضوع در این مطالعات، بحث و استدلال در خصوص وقوع یا عدم وقوع تشریف اسراء و اهل بیت امام حسین (ع) در اولین اربعین امام می‌باشد.
۲. مطالعات ادعیه‌محور و شرح زیارات: این دسته از مطالعات ناظر بر تحلیل‌های گوناگون برخاسته از زیارت اربعین است. این قبیل آثار که عمدتاً با نگاهی عرفانی و معرفتی نسبت به اربعین و زیارات و ادعیه و روایات همراه است، به شرح و بسط محتوای زیارات به خصوص زیارت اربعین می‌پردازند.
۳. مطالعات فرهنگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اربعین: دسته سوم مطالعات، مطالعاتی است که در سال‌های اخیر و به فراخور شدت یافتن جریان اربعین، شکل گرفته‌اند. این آثار، ابعاد مختلف جریان اربعین را با توجه به اجتماع و حضور زائران اربعین و نیز خادمان و موکب‌داران کنکاش می‌کنند. تحلیل شرایط فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ژئوپلیتیک، تحلیل روابط ایران و عراق، توجه به جنبه‌های فرهنگی مؤثر، آسیب‌های احتمالی ناشی از برخی جریان‌های مداخله‌ای در جریان خودجوش اربعین (نظیر ورود دولت به عرصه موکب‌گردانی)، مطالعه ابعاد مدیریتی پدیده اربعین و بهبود شرایط زوار و مانند آن، جزء این دسته از آثار قرار می‌گیرند.
۴. آینده‌پژوهی و مطالعات تمدنی: این دسته از مطالعات نیز که همانند دسته قبل

در سال‌های اخیر شدت یافته است، با نگاهی بلندمدت، معطوف به ابعاد راهبردی و تمدنی جریان اربعین است. تأکید بر ابعاد «جمعی» اربعین و تغییر و ارتقاء بُعد فردی زیارت اربعین به اقدام و حرکتی دسته‌جمعی و شکل‌گیری رحلتی خداخواسته، خودجوش و پرمعنای جمعی، از تمایزات اصلی این دسته از آثار است. توجه به ظرفیت‌های آینده‌ساز اربعین از جمله شکل‌گیری امت واحد و تمدن نوین اسلامی، نقش جریان اربعین در راستای مهدویت و آینده پیش رو و راهبردهای تقویت ظرفیت‌های مندرج در آن از جمله مهمترین مصادیق این دسته از آثار است.

شکل شماره ۱: نوع‌شناسی مطالعات اربعین (محقق ساخته)

این مقاله که یک پژوهش مردم‌نگاری است جزء دسته سوم مطالعات اربعین یعنی مطالعات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است. پیشنهاد قابل توجهی در خصوص مردم‌شناسی در اربعین به جز چند مقاله در دست نیست که به مرور کلی آن‌ها می‌پردازیم: رضوی‌زاده (۱۳۹۶) با انجام پژوهشی در طول پیاده‌روی اربعین در سال ۹۳ با اتکا به رویکرد کیفی و با تحلیل مصاحبه‌هایی که با ۳۶ زائر پیاده زن و مرد ایرانی در مسیر

نجف به کربلا انجام شده، درصدد واکاوی ادراک و تفسیر این زائران از تجربه زیسته خود از این سفر برآمده است. یافته‌های پژوهش او پس از تحلیل داده‌های کیفی، شامل سه مضمون اصلی تجربه تعلیق امر مادی، رنج مقدس به مثابه مولد معنا، و برانگیزانندگی عاطفی مناسک جمعی زیارت می‌شود. این مقولات اصلی شامل شش مقوله فرعی است از جمله: تعلیق عقلانیت ابزار، به تعلیق درآمدن نظم سلسله‌مراتبی قشربندی اجتماعی، ادراک امر قدسی و غیبی، چشم‌داشت پاداش، احساس تعلق هویتی به اجتماع مذهبی با بازسازی تجربه تاریخی رنج‌آلود و اعلان عملی باور به عقیده مذهبی با بازسازی تجربه تاریخی رنج‌آلود. همچنین مقوله فرعی «تعلیق عقلانیت ابزار» خود شامل دو جزء است: اختیار وانهاده و بازتفسیر امنیت. رضوی‌زاده در انتهای مقاله بر مواردی تأکید دارد از جمله این‌که این سفر هم به عنوان یکی از مناسک مذهبی و هم به عنوان یک سفر، باید سرشت معنابخش خود را به ویژه برای فرد مذهبی حفظ کند. همچنین مداخله مداوم و گسترده در فرایند اجتماعی خودانگیخته و پویای تولید و بازسازی معانی این سفر، به احتیاط نیاز دارد، به خصوص ترویج و توسعه معنای سیاسی این سفر که ممکن است سایر معانی را در سایه خود قرار دهد، باید با احتیاط صورت گیرد. به علاوه می‌توان گمانه‌زنی کرد که انواعی از تجاری شدن در خدمات میزبانی، از سوی میزبان عراقی یا سرمایه‌گذاران ایرانی، به طور آرامی به این سفر راه یابد که باز هم مجموعه‌ای از تجربه‌های اصلی و اصیل این سفر را تهدید می‌کند.^۶

در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «قوم‌نگاری (مردم‌نگاری) فرهنگ پیاده‌روی اربعین حسینی (ع): تحلیل‌ها و راهبردهای تصمیم‌گیری در نهادهای انقلاب اسلامی»، بنی‌اسد (۱۳۹۶) درباره اربعین بیان می‌دارد: پیاده‌روی عظیم اربعین حسینی (ع) به صورت یک نماد جهانی، به قدرت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسلمانان تبدیل شده است. او در مقاله خود که با روش‌شناسی تفسیری و رویکرد پژوهش کیفی بر اساس استراتژی قوم‌نگاری و مشاهده مستقیم قوم‌نگار تدوین شده، به توصیف و تحلیل رفتارهای فرهنگی زائرین این کنگره عظیم پرداخته و راهبردهایی را به‌منظور تقویت و توسعه فرهنگ زیارت اربعین ارائه می‌کند. قوم‌نگاری این پژوهش در چهار مقطع زمانی انجام می‌شود؛ آمادگی زائرین برای سفر، مسافرت زمینی تا مرز چذابه، پیاده‌روی زائرین در

مسیر نجف - کربلا و قوم‌نگاری برگشت از سفر. دو هدف پژوهش «تحلیل و توصیف فرهنگ اربعین» و «راهبردهای تصمیم‌گیری برای ترویج فرهنگ اربعین» به چهار مقطع فوق عرضه شده و تحلیل و تفسیر می‌شوند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اربعین نوعی همگرایی را بین فرهنگ‌ها ایجاد کرده و منجر به تقویت و گسترش فرهنگ عظیم جهانی مسلمانان و تشیع (بدون توجه به قوم، نژاد، سن و سایر تفاوت‌های فرهنگی) می‌شود. بنابراین ضرورت دارد که از سوی نهادها و سازمان‌های داخلی و البته با همکاری سازمان‌های عراق در توسعه و تعمیق این فرهنگ تلاش شود.^۷

شفیعا و درودیان (۱۳۹۶) در مقاله‌ای که در اولین همایش گردشگری، جغرافیا، محیط زیست پاک ارائه کردند درک معنویت در پیاده‌روی اربعین را تحقیق نمودند. آن‌ها این پژوهش کیفی را با استفاده از مصاحبه، مشاهده و بررسی اسناد و با هدف دریافت و تفسیر مفهوم درک معنویت در پیاده‌روی اربعین حسینی انجام دادند. در این پژوهش رسیدن به اشباع نظری برای پایان نمونه‌گیری‌ها مدنظر قرار گرفت که موجب شد ۳۸ مصاحبه جمع‌آوری گردد و برای کدگذاری و تفسیر مورد استفاده قرار گیرد. در این مقاله بر عظمت و شناخت بیشتر پدیده اربعین تأکید می‌شود و از آن به عنوان یک فرارویداد یاد می‌شود: «رویداد عظیم اربعین در سال‌های اخیر با توجه به شرایط بین‌المللی رنگ و بوی ویژه‌ای گرفته است به شکلی که به روایتی، تبدیل به یک فرارویداد بی‌مثال شده است. اما این‌گونه از زیارت که با پیاده‌روی و سختی‌های بسیاری همراه است، موضوعی است نامکشوف و بسیار ویژه که نیازمند بررسی و شناسایی است. همزادپنداری که در سختی‌های سفر با باقی‌ماندگان کاروان کربلا قابل انجام است، داشتن حس امنیتی که به واسطه اعتقاد به راه حسین (ع) در عین ناامنی جاری است، مهمان‌نوازی‌های صادقانه که جلوه‌ای از رقابت به خود گرفته است، عشقی داوطلبانه که به پیاده‌روی ختم می‌شود و نهایتاً عشق دو طرفه میزبان و میهمان به امام حسین (ع) که در عشق‌ورزی به همدیگر جلوه می‌کند، مؤلفه‌های ادراک معنویت در اربعین را شکل می‌دهد. آنچه مسلم است، وجود زمینه مظلومیت و به حق بودن امام حسین و یارانش در واقعه کربلا، تابلوی این پیاده‌روی را با رنگی از تحمل، دوستی، عشق‌ورزی و همراهی هم‌ساز کرده است. اربعین درحالی که یک فعالیت پیاده‌روی است

جلوه‌ای از به خاطر سپردن عشق عاشق به معشوق و یادآوری معشوق از عاشق پس از سال‌ها دوری است».^۸

روش پژوهش

مردم‌نگاری از جمله روش‌های توصیف و تفسیر ارزش‌ها، رفتارها، عقاید و زبان مشترک یک گروه فرهنگی است (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۳۶). این پژوهش نیز که یک پژوهش مردم‌شناختی از اربعین است، با هدف ارائه روایت و تصویری از پیاده‌روی اربعین و بخشی از رفتار مردم عراق انجام شده است. مردم‌نگاری یکی از روش‌های علمی تحقیق در علوم انسانی با درگیری فعال محقق در میدان تحقیق، به دنبال مشارکت در توسعه معرفت علمی از گروه‌ها یا فرهنگ‌هاست. در مردم‌نگاری برای گردآوری داده‌ها بیشتر از سه روش مصاحبه، مشاهده و یادداشت‌های میدانی استفاده می‌شود. مصاحبه می‌تواند به صورت بسته یا باز و یا میانه یعنی نیمه‌ساخت یافته باشد. به اعتقاد برخی از روش‌شناسان، مصاحبه نیمه‌ساخت یافته رایج‌ترین شیوه در مردم‌نگاری است (ایمان، ۱۳۹۱). در این پژوهش نیز محقق از مصاحبه نیمه‌ساخت یافته استفاده نموده است، بدین صورت که ابتدا سؤالات و چارچوبی را برای مصاحبه معین کرده و در زمان مصاحبه با توجه به شرایط پیش آمده تغییراتی را در سؤالات و کم و کیف مصاحبه داده است. برای انجام این پژوهش ۳۰ مصاحبه انجام شده است که بخشی از آن‌ها فردی و بخشی گروهی بوده است. سؤالات مصاحبه بیشتر مربوط به کشف این موضوع بوده است که نظر زائران در خصوص میزبانی عراقی‌ها چیست و آن را چگونه ارزیابی می‌کنند و علت رفتارهای خاص عراقی‌ها در میزبانی و پذیرایی از زائران اربعین را چه می‌دانند.

در این پژوهش، محقق به عنوان یک مشاهده‌گر فعال عمل کرده است. صحنه عظیم و وسیع پیاده‌روی اربعین به صورتی است که به راحتی می‌توان بدون به هم زدن وضعیت طبیعی میدان مشاهده، مشاهده‌گری کرد. نکته قابل توجه دیگر در پیاده‌روی اربعین، رفتار مردم عراق در التماس برای خدمت به زائر و واگذاری همه امکانات خود و دعوت از زائر برای حضور در خانه‌هایشان است که مشاهده‌گری و کشف کنش‌های

میزبان را برای محقق آسان می‌کند.

بنابراین، در این مقاله علاوه بر بررسی پیشینه اربعین با مراجعه و مطالعه اسناد و توصیف آن، محقق با شرکت چندین باره در پیاده‌روی اربعین و حضور در میدان و ثبت مشاهدات و مصاحبه و گفتگو با افراد در این پیاده‌روی، سیمای پدیده اربعین، انواع کنشگران، سنخ‌شناسی کنش‌های مردم عراق و روابط میان آن‌ها و باورها و رفتارهای آنان توصیف و تحلیل نموده و فهم خود از پیاده‌روی اربعین را به قلم آورده است. محقق اعتراف می‌کند که پیاده‌روی اربعین دارای عجائب و شگفتی‌هایی است که گاه از نگاه او مخفی مانده و گاه از دایره فهم او خارج بوده است؛ و همان‌طور که «فی» می‌گوید: «فهم در اصل از مفسر آغاز می‌شود، یعنی این مفسر است که باب فهم را می‌گشاید و معانی را به سوی موضوع پیش می‌افکند. به عبارت دیگر، فهم با پیش‌داوری‌ها و پیش‌دانسته‌های مفسر آغاز می‌شود. این فرایند حلقوی ادامه می‌یابد و فرافکنی‌ها پهلو به پهلو جانشین هم می‌شود تا حالت قرار و وحدت معنایی فرا برسد و مفسر احساس کند متن، معنای خویش را آشکار کرده و به زبان آمده است» (فی، ۱۳۹۰).

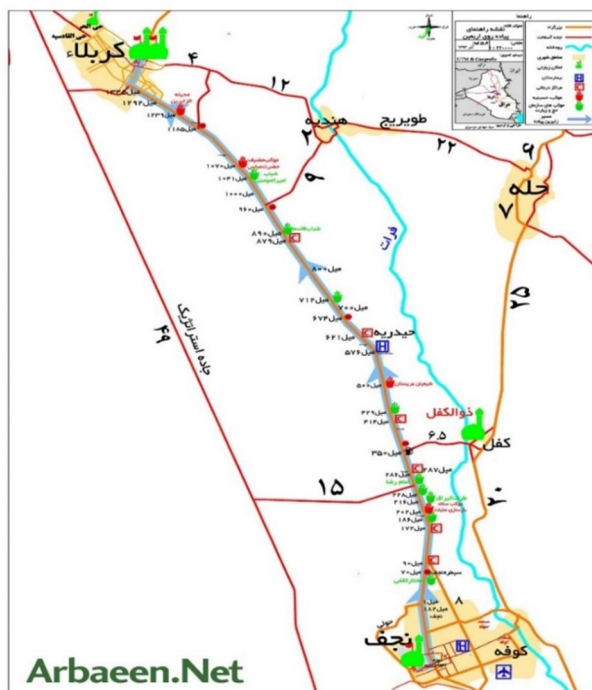
یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در دو بخش ارائه می‌شود؛ ابتدا سیمای پیاده‌روی اربعین شامل مسیر، جمعیت، نمادها، موکب‌ها، کنشگران ترسیم شده و بعد نتایج تحلیل مصاحبه‌ها که شامل سه مضمون سنت، برکت و محبت است تشریح و تبیین می‌شود.

۱. سیمای جامعه مورد مطالعه

مسیر: پیاده‌روی اربعین از شهرهای مختلف عراق و از مسیرهای مختلفی به سمت کربلا انجام می‌شود. برخی از زائران از شهر بصره در جنوب عراق که بیش از پانصد کیلومتر با کربلا فاصله دارد، تقریباً از اواخر محرم و اوایل ماه صفر با پای پیاده به زیارت اربعین اقدام می‌کنند. برای اغلب زائران، مسیر اصلی پیاده‌روی اربعین مسیر نجف به کربلاست که در حدود ۸۰ کیلومتر می‌باشد و با ستون‌هایی که بدان عمود گفته می‌شود شماره‌گذاری شده است؛ فاصله بین هر عمود تا عمود بعدی ۵۰ متر و در

کل ۱۴۵۲ عمود تا حرم حضرت عباس (ع) شماره گذاری شده است. این مسیر را معمولاً طی ۲ تا ۳ روز می توان پیاده پیمود.

تصویر ۱: مسیر پیاده روی نجف تا کربلا^۱

جمعیت: در مورد تعداد شرکت کنندگان در پیاده روی اربعین آمار مختلفی موجود است؛ ولی آنچه اهمیت دارد و تقریباً اغلب منابع و گزارش ها آن را تأیید می کنند حضور میلیونی زوار و رشد عجیب آن در طی سال های اخیر می باشد. بعد از سقوط رژیم بعث در عراق و از سال ۲۰۰۳ میلادی این پیاده روی رونق گرفت و در طی چند سال به شکل انفجاری در بین مردم عراق و مسلمانان دیگر کشورها از جمله ایران رواج یافت به طوری که پدیده عظیم پیاده روی اربعین در سال های اخیر تبدیل به بزرگترین اجتماع انسانی در جهان شده است^۱ و هر ساله بر گستره آن افزوده می شود^۱. آمارها نشان می دهد که این پدیده در طول یک دهه گذشته از روند صعودی عجیبی برخوردار بوده است و تعداد شرکت کنندگان در اربعین از حدود ۲ تا ۳ میلیون

زائر در سال‌های اول بعد از سرنگونی صدام به حدود ۲۷ میلیون نفر در سال ۱۳۹۶ رسیده است.^{۱۲} لازم به ذکر است که آمار رسمی در این خصوص وجود ندارد و آمار ارائه شده بیشتر تخمینی است زیرا جمعیت حاضر در صحنه پیاده‌روی اربعین یک جمعیت در حال حرکت هست و قابل شمارش نیست ولی انبوهی جمعیت حکایت از درستی حدود آمار تخمینی است.

جمعیت اصلی از عراق می‌باشد ولی مقامات عراقی حضور زائران از ۸۰ کشور جهان در پیاده‌روی اربعین را تأیید کرده‌اند. آمار زائران ایرانی نیز طی سال‌های اخیر رو به افزایش است و به بیش از دو میلیون و سیصد هزار زائر رسیده است.^{۱۳}

موکب‌ها: موکب اصطلاحاً به اماکن یا ایستگاه‌های خدمات‌رسانی به زائران گفته می‌شود که در آن‌ها پذیرایی از زائران از جمله اسکان، غذا (صبحانه، ناهار، شام، میان وعده، میوه و انواع نوشیدنی‌ها)، نظافت و بهداشت، درمان، ماساژ، خیاطی، واکس، شستشوی البسه، ویلچر و انواع تعمیرات و خدمات دیگر ارائه می‌شود. موکب‌داران عراقی با نهایت مهربانی و محبت از زائران پذیرایی می‌کنند. اغلب موکب‌ها از داربست و چادر درست شده‌اند و به صورت موقت می‌باشند ولی در مسیر نجف به کربلا در سال‌های اخیر، ساختمان‌هایی نیز برای موکب‌ها احداث شده و در حال احداث می‌باشد. موکب‌ها کوچک و بزرگ دارند و اغلب توسط عشیره‌ها و قبائل و یا اهالی روستاهای نزدیک مسیر برپا شده‌اند و معمولاً عکس‌های بزرگی از پیشینیان و نیاکان و بزرگان موکب که مرحوم شده‌اند و یا شهیدانشان بر سر در موکب یا در داخل موکب نصب کرده‌اند؛ در سال‌های اخیر برخی از موکب‌ها هم توسط زائران خارجی از جمله ترکیه، پاکستان، افغانستان، کویت و ... و یا سازمان‌ها و نهادهای مذهبی و زیارتی برپا می‌شوند. موکب‌های بزرگ امکانات زیادتری نسبت به موکب‌های کوچک دارند. خدمات ارائه شده توسط موکب‌ها متنوع و از سطح و کیفیت متفاوتی برخوردار است؛ مثلاً برخی از موکب‌ها غذاهایی توزیع می‌کنند که در بهترین رستوران‌های شهرها می‌توان یافت مثل انواع کباب، کباب ترکی و خورش‌ها و برخی از موکب‌های کوچک خرما و یا قیمة عربی ساده‌ای را تدارک می‌بینند؛ اما نکته قابل توجه این است که این پذیرایی‌ها هرچه که باشد در کمال احترام و اکرام به زائران و انسان‌ها ارائه می‌شود و

هیچ‌گونه برتری نژادی، قومیتی، دینی و یا مذهبی در آن‌ها دیده نمی‌شود بلکه اصرار و التماس میزبانان برای صرف غذا توسط میهمانان است، یک التماس معکوس برای بخشیدن نه گرفتن.

در تمام طول مسیر و در قریب به اتفاق موکب‌ها، غذا و نوشیدنی ارائه می‌شود. از ساعت چهار صبح تا ساعت ده صبح، صبحانه آماده و ارائه می‌شود. صبحانه از تنوع بالایی برخوردار است شامل انواع نیمرو، تخم مرغ آب پز، انواع آش و سوپ داغ، پنیر، کره، شیر داغ و ...؛ از ساعت یازده تا ساعت چهار عصر ناهار ارائه می‌شود که شامل انواع متنوعی از غذاهای برنجی و نانی می‌باشد. غذاها اکثرشان شامل برنج هستند با خورش‌های مختلف از قیمه تا کباب، مرغ و ...؛ غذاهای دیگر مثل کباب، جوجه، کباب ترکی، فلافل و ... نیز سرو می‌شود. شام تقریباً با غروب آفتاب تا نیمه‌های شب ارائه می‌شود که چیزی شبیه ناهار است. در تمام ساعات شبانه‌روز چای داغ و انواع دم‌کرده‌های گیاهی ارائه می‌شود. قهوه نیز در تمام مسیر موجود است قهوه تلخ عربی؛ که اغلب توسط شیوخ و بزرگان و به عنوان یک نوشیدنی لوکس عرضه می‌شود. آتش مورد نیاز برای تهیه غذا در موکب‌ها یا کپسول‌های گاز است که موکب‌داران آن‌ها را از کامیون‌هایی که کارشان همین است، می‌خرند یا هیزم است که اغلب برای چای و قهوه از آن استفاده می‌شود.

آب یا به زبان عراقی‌ها مای نیز همیشه در دسترس است به صورت بسته‌بندی شده و بهداشتی و یک نفره. البته در برخی موکب‌ها، سستی هم آب توزیع می‌کنند با لیوان‌های شیشه‌ای یا پلاستیکی. سال به سال بر مقدار ظروف یک‌بار مصرف افزوده می‌شود؛ سال‌های اولیه ظروف اغلب همان ظروف معمول عراقی‌ها بود.

تقریباً همه موکب‌ها دارای سیستم صوتی هستند و آواهای مختلفی از نوحه‌های عربی، ترکی، فارسی و ... شنیده می‌شود. بلندگوها تقریباً تمام شبانه‌روز فعالند هرچند در نیمه‌های شب از حجم آن‌ها به شدت کاسته می‌شود.

اطراف موکب‌ها معمولاً پر از زباله و ظروف یکبار مصرف است که صحنه‌های نامناسبی را تداعی می‌کند و غالباً بعد از اتمام پیاده‌روی و در زمان جمع کردن موکب، سوزانده یا دفن می‌شوند.

موکب‌ها گاه خیلی کوچک و خاص هستند، مثل پیرزنی که با یک فلاکس کنار جاده نشسته و چای توزیع می‌کند و یا کودکی که با یک پارچ و لیوان آب توزیع می‌کند.

موکبنا حیل زغیر مایشیع هوای
بس ثق احس حسین یوزع ویای ۱۴

تصویر ۲: موکب کوچک یک نفره^{۱۵}

نمادهای قابل مشاهده: فضای کلی پیاده‌روی اربعین مملو از نمادها و تصاویر است. پرچم‌ها، تابلونوشته‌ها، عکس‌ها و... بر سر در هر موکبی دیده می‌شود که حاوی شعارها و پیام‌های مذهبی سیاسی با رنگ و بوی انقلابی‌گری می‌باشد. موکب اغلب تصاویر بزرگی از بزرگان عشیره یا قبیله و نیز شهدایشان را بر در و دیوار موکب در داخل و بیرون آن آویزان کرده‌اند. بر دیوارها و عمودهای خیابان‌ها و جاده نجف تا کربلا نیز تصاویری از بزرگان سیاسی مذهبی عراق و جامعه جهانی شیعه دیده می‌شود. عکس‌های مراجع، رجال سیاسی، قهرمانان نظامی و شهدای جبهه مقاومت اعم از عراق، ایران، لبنان، یمن، سوریه و... در اندازه‌های مختلف و همراه با شعارهای حماسی، احادیث و آیات فراوان در معابر و مسیر به نمایش گذاشته شده است. پرچم‌ها و تابلونوشته‌ها نیز که غالباً شعارهای عاشورایی و حماسی دارند و زمان معاصر را به عاشورا پیوند می‌دهند در کوی و برزن و در مسیر راهپیمایی دیده می‌شود. تصاویری نیز از ائمه (ع) به خصوص در مورد واقعه عاشورا از جمله تصویر

نقاشی امام حسین (ع)، حضرت عباس (ع)، بدن تیرخورده و پاره پاره و خونین، مشک پاره، حضرت علی اصغر (ع) و اسراء در مسیر دیده می شود. زائران نیز نمادهایی با خود دارند از جمله سربندهایی که حاوی شعارهای حماسی یا توسل به ائمه (ع) می باشد؛ پرچم هایی با شعارهای یا حسین و یا مهدی و ... و یا پرچم کشورهایشان، و کوله نوشته هایی که آن ها نیز دارای مضامین مذهبی و حماسی هستند. برخی از زائران نیز عکس شهیدی را با خود حمل می کنند و نیت کرده اند که به نیابت از آن شهید پیاده به کربلا بروند.

تصویر ۳: پرچم ها و نمادها^{۱۶}

کنشگران انسانی: شرکت کنندگان یا کنشگران در اربعین را در یک دسته بندی کلی می توان به زائر و خادم الزائر (میزبان) تقسیم کرد. خادمان که در موکب ها به صورت شبانه روزی در حال خدمت رسانی هستند، غالباً مرد هستند ولی زنان نیز در این امر مشارکت دارند که بیشتر به صورت پشتیبانی از خدمات می باشد. اغلب موکب ها توسط جمعی از جوانان با نظارت و اشراف بزرگان و پیران آنان اداره می شود. کودکان نیز در مسیر در حال ارائه خدمات مختلفی به زوار هستند مثل مالیدن عطر و ادکلن به دستان و لباس زوار تا توزیع دستمال کاغذی یا پخش غذا، میوه، خرما و آب.

زائران از نظر جنسیت، هم مرد و هم زن هستند ولی مردان بیشتر از زنان حضور دارند؛ البته حضور زنان نیز با توجه به سختی سفر قابل توجه است و به نسبت سال های گذشته افزایش یافته است. می توان گفت اربعین زمینه و فرصتی برای حضور و نقش آفرینی و ماجراجویی برای زنان به وجود آورده است.

از نظر سن، از همه سنین در این پیاده روی حضور دارند ولی حضور جوانان چه در

نقش زائر و چه در نقش میزبان و خادم چشم‌گیر است. سالخورده‌گان و افراد مسن نیز حضور دارند ولی اکثریت جمعیت میان سال هستند. همچنین کودکان اعم از پسر و دختر نیز همراه والدین خود در این پیاده‌روی حضور دارند؛ گاه نوزادان و شیرخواران کمتر از یکسال نیز در آغوش مادران مشاهده می‌شود. زائران به صورت فردی یا گروهی در این راهپیمایی حضور دارند ولی اغلب زائران در گروه‌های کوچک چند نفره شرکت کرده‌اند.

از نظر ملیت، غالب جمعیت از عراق می‌باشد ولی حضور زائران از ملیت‌های مختلف نمایان است و پرچم‌های کشورهای گویای این موضوع است. طبق آمار اعلام شده در سال ۱۳۹۴ از ۸۰ کشور جهان در پیاده‌روی اربعین حضور داشته‌اند.

از نظر پوشش، زائران ساده‌پوش هستند و اکثر آنان لباس‌های سیاه رنگ به تن دارند و از لباس‌های معمول زیست بوم خود پیروی می‌کنند؛ مثلاً شیوخ و پیران و میان‌سالان عراقی معمولاً دشداشه عربی به تن دارند ولی جوانان غالباً دارای شلوار و پیراهن‌های شبه‌ورزشی تنگ و چسبان می‌باشند. زائران دیگر کشورها هم لباس‌های معمول خود را دارند مثلاً پاکستانی‌ها از لباس‌های اردو استفاده می‌کنند و یا ایرانی‌ها از پیراهن و شلوار. البسه مخصوص فصل سرما نیز غالباً کت و کاپشن می‌باشند. برخی از زائران در طول پیاده‌روی قربانی‌هایی (گوسفند و ...) را با خود می‌برند که نذر آنان است و در کربلا به عتبات یا مواکب اهدا می‌کنند.

۲. تمنای خدمت: ادراک زائران از رفتار میزبانی خادمان در اربعین

خدمت به یکدیگر از سفارشات و دستورات دین اسلام است به طوری که می‌توان گفت در اسلام خدمت‌گزاری از اسباب قرب الهی است و مؤمنین خدمت‌گزار یکدیگر هستند. مردم عراق در اربعین اوج خدمت‌گزاری را به نمایش می‌گذارند. خدمت به زائر امام حسین (ع) نزد مردم عراق از اهمیت و جایگاه بالا و مقدسی برخوردار است به طوری که خدمت به زائرالحسین همانند خدمت به خود امام حسین (ع) انگاشته می‌شود. اگر بخواهیم تعبیر دقیقی در این مورد ارائه کنیم به درستی باید بگوئیم مردم عراق در ایام اربعین برای خدمت به زوارالحسین مسابقه گذاشته‌اند و به هر نحو و

شکلی که می‌توانند از همدیگر برای خدمت‌رسانی سبقت می‌گیرند. اهل عراق در قالب موکب‌هایشان در اربعین فقط آمده‌اند که ببخشند و هبه کنند و خدمت‌گزار باشند. آن‌ها التماس می‌کنند که زائری مهمانشان باشد، از غذایشان بخورد، آبی از آن‌ها برای نوشیدن دریافت کند؛ به خانه‌شان برود و استراحت کند. مردم عراق در اربعین همه تعلقات مادی و شئون اجتماعی را کنار می‌گذارند و فقط به عشق امام حسین (ع) به زوارش خدمت می‌کنند؛ همچون خادمی در برابر ملکی. زائر امام حسین (ع) برای آنان قدیسی به تمام معناست و باید چنان به او خدمت کرد که دست به سیاه و سفید نزند. پیران و بزرگان که در اجتماع دارای شأن بالایی هستند و یا مقامات حکومتی و محلی و یا معلمان و اساتید دانشگاه و ... همه آن داشته‌هایشان را کنار می‌گذارند و در بیابان نجف به کربلا یا مسیرهای دیگر به زوار خدمت می‌کنند. خودشان خرما بر دهان زائر می‌گذارند؛ پایش را قبل از ماساژ می‌بوسند؛ بهترین غذایشان را به او می‌خورانند؛ در بهترین مکان خانه‌شان او را اسکان می‌دهند و گاه خودشان در بیرون از خانه می‌خوابند؛ لباس‌هایش را می‌شویند و تمیز و مرتب تحویلش می‌دهند و ... و باز فکر می‌کنند کاری نکرده‌اند. شاید به این سبب است که بسیاری از شرکت‌کنندگان در این مراسم، اربعین را با جامعه مهدوی و مقوله‌های مربوط بدان مقایسه می‌کنند. بسیاری از زائران اربعین، این آیین را به سبب ویژگی‌های ممتازی که در زمینه‌هایی چون «تعداد شرکت‌کنندگان»، «کیفیت پذیرایی‌ها» و از خودگذشتگی‌ها و همچنین «خلوص شیعیان» داشته، پیش‌مقدمه‌ای برای ظهور می‌دانند. آن‌ها در سخنان خود با توصیف شرایط پس از ظهور و تطبیق ویژگی‌های آن با کیفیات موجود در متن این آیین، حضور خود را در جهت پیشبرد مقاصد الهی و ممهّد ظهور حضرت صاحب (ع) تفسیر می‌کنند (گیویان و امین، ۱۳۹۶)^{۱۷}.

مجموعه یافته‌های پژوهش که از تحلیل مصاحبه‌ها به دست آمده است نیز مؤید مطالب بالاست. سه مضمون سنت، برکت و محبت مضامینی است که از ادراک مصاحبه‌شوندگان از رفتار مردم عراق قابل استنتاج است.

۱. سنت:

عرب‌ها دارای تاریخ و اصالت کهنی هستند. مردم جهان، عرب‌ها را به مهمان‌نوازی

و میزبانی و مهربانی می‌شناسند. مهمان‌نوازی و پذیرایی از میهمان حتی مهمان غریبه، رسم و سنت دیرینه فرهنگ عربی است. در عرف و فرهنگ عربی، برای مرد عرب این‌که مهمانی بر او وارد شود و او نتواند از او پذیرایی کند، امری بس نکوهیده و کشنده است. در تاریخ نیز داستان‌های زیادی در خصوص مهمان‌نوازی عرب‌ها نقل شده است که شاید معروف‌ترین آن‌ها، داستان‌های منتسب به حاتم طائی است.

برخی از زائران میزبانی مردم عراق در اربعین را مربوط به این خصیصه و رسم دیرینه عرب می‌دانستند و معتقدند این عنصر در این نوع پذیرایی از زوار تأثیر دارد و با توجه به ایام اربعین و علاقه به امام حسین (ع) تشدید شده است. هرچند در مصاحبه‌های گروهی که این موضوع مطرح می‌شد اغلب کسی از جمع مخالف این نظر بود و آن را کم‌اثر می‌دانست ولی به‌طور کلی، در مصاحبه‌ها بدان اشاره شده است:

عباس (۳۰ ساله اهل اهواز): «در فرهنگ عربی یک سیستم خاصی برای پذیرایی هست مثل مثلاً پذیرایی قهوه عربی؛ عرب جماعت برای مهمان خیلی عزت قائله و می‌خواد که از اون به بهترین وجه پذیرایی کنه؛ ناراحت میشه چیزی نخوره مهمون». سید امیر (میان سال): «عرب‌های اصیل حتی برای پذیرایی از مهمانشون میرن قرض می‌کنن تا بتونن پذیرایی کنن؛ خجالت داره براشون نتونن سفره‌ای برای مهمونشون بنذارن».

حبیب (۳۵ ساله): «عرب‌ها خیلی تجملاتی هستن در پذیرایی و خیلی بخشنده‌اند مثل حاتم طائی می‌مونن، مهمون رو رو چشمشون میذارن؛ این سنتشونه».

در این‌که عرب‌ها مردمان با فرهنگ و اصیلی هستند و عرف و سنت همیشگی آن‌ها میزبانی مهربانانه از میهمان بوده است، شکی نیست ولی باید به این نکته هم توجه داشت که این‌بار در اربعین کسی که مهمان عرب هست یک ویژگی بارز دارد و آن زائر الحسین (ع) بودن است. به نظر می‌رسد این ویژگی باعث عزیز بودن مهمان اربعین برای مردم عرب عراق شده است و از امتزاج سنت میزبانی عربی و میهمان حسینی، میزبانی و میهمانی بهتری به وجود آمده است.

۲. برکت:

مردم عراق خیرخواهند هم برای زائران و هم برای برکت در زندگی خودشان؛ لذا

در راه خدا و برای ائمه (ع) خیرات زیادی می‌کنند و میزبانی اربعین هم از همین باب است؛ یعنی از خداوند و امام حسین (ع) برای خودشان و زندگی‌شان خیر و برکت می‌خواهند. این مطلب، مضمونی بود که در اغلب مصاحبه‌ها بدان اشاره می‌شد.

برکت، از مفاهیم دینی است که در قرآن کریم و روایات اسلامی جایگاه مهمی دارد و در فرهنگ عامه مسلمانان گسترش چشمگیری یافته است. برکت به معنای زیاد شدن، رشد کردن، فرخندگی، افزونی خیر و ثبوت و پایداری خیر الهی در چیزی است.^{۱۸} جمع آن برکات و در قرآن مذکور است «لَفَتَّحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»^{۱۹}. در مفهوم قرآنی، مفسران برکت را به معنای خیر نافع^{۲۰} و امری غیر محسوس و اعم از مادی و معنوی می‌دانند و بین آن و نظام جاری اسباب و مسببات منافاتی نمی‌بینند، چنانکه معتقدند برکت، امری نسبی است و در هر چیزی به حسب هدفی است که در آن نهفته است.^{۲۱}

علامه طباطبایی در ترسیم چارچوب معنایی این مفهوم در قرآن، بیان می‌دارد: برکت، خیری است که متناسب با ظرفیت و کارکرد هر پدیده‌ای، در آن نهاده می‌شود؛ مثلاً برکت در نسل، به فراوانی فرزندان است و برکت در وقت، این است که گستردگی کارهای انسان در زمانی خاص، بیشتر از کار کسانی مانند او، در همان مقدار از زمان باشد؛ همچنین همان‌گونه که برکت در هر پدیده‌ای متناسب با آن تعریف می‌شود، در هر پدیده نیز ممکن است به اعتبارهای مختلف، نمودهای گوناگون یابد؛ مثلاً غذا به اعتبار این که هدف از آن سیر شدن افراد باشد یا نرساندن زیان به خورنده آن یا شفای بیمار یا این که در باطن انسان نوری پدید آورد که او را به عبادت خدا توانا کند، برکت و خیر در آن نیز گوناگون رخ می‌نماید. ایشان در پرتو هدف غایی دین که رسیدن به کمال معنوی است، برکت را در همه گونه‌های آن، پدید آمدن خیر معنوی یا مادی منتهی به خیر معنوی تعریف می‌کند، بر این اساس آیه «رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ»^{۲۲} به خیرهای متنوع معنوی مانند دین و قرب به خداوند و خیرهای مادی منتهی به خیرهای معنوی مانند مال و فراوانی فرزندان تفسیر شده است.^{۲۳}

در مورد انفاق و خرج برای امام نیز روایات بسیاری است که هم آن را تشویق می‌کند و هم برکت و برگشت آن را تأیید می‌نمایند؛ از جمله در روایتی از امام صادق (ع) نقل

رو میان از امام حسین (ع) میخوان؛ خوب خدمت میکنند؛ میدونن اباعبدالله (ع) زوارش رو دوست داره به زوار میرسن بعد هرچی میخوان از خود اباعبدالله (ع) طلب می‌کنن؛ اونم که کریم میده دیگه».

واسطه قرارداد امام حسین (ع) برای طلب و توسعه رزق و روزی و برکت و خیر در زندگی، تقریباً در نیت هر خادمی در اربعین اظهار می‌شود و عمومیت آن به سادگی قابل مشاهده است. در فرهنگ اسلامی نیز، مبارک شدن و برکت یافتن امورات انسان‌ها به کردار و رفتار و منش آن‌ها بستگی دارد. در قرآن کریم و روایات معصومان، عوامل زیادی باعث برکت در زندگی می‌شود که ایمان و تقوا، استغفار، شکر، اطاعت و ذکر خدا^{۲۵}، عدالت^{۲۶}، نیکی به برادران دینی و مواسات با آنان^{۲۷}، همسایه‌داری^{۲۸}، نرمخویی^{۲۹} و ... از جمله عوامل نزول برکت شمرده شده است.^{۳۰}

۳. محبت بی‌منت:

میهمان‌نوازی مردم عراق در اربعین و خدمت همراه با محبت و اکرام و اصرار آنان به زوار در زمانه‌ای که همه التماس می‌کنند برای گرفتن خدمت نه دادن خدمت، پدیده‌ای عجیب و خارق‌العاده عادات روزگار ماست. میزان مهر و محبت و احترام مردم عراق به زائران امام حسین (ع) به قدری است که گویی خود امام حسین (ع) بر خانه‌ها و مواکب آن‌ها درآمده است! مردم عراق، زائران را همچون یک قدیس اکرام می‌کنند. این همه عشق و ایثار نه ناشی از سنت می‌تواند باشد و نه ناشی از نیاز به برکت؛ البته هر دوی آن‌ها هم هست ولی علت اصلی این پدیده جز محبت امام نمی‌تواند باشد؛ این نکته‌ای است که بیشتر مصاحبه‌کنندگان حیرت‌زده و متعجب، از آن سخن می‌گفتند و ریشه آن را محبت به اهل بیت (ع) ذکر می‌کردند: «همه چیز به خاطر امام (ع)» را شاه‌بیت رفتارهای زیبای خادمان (و حتی زائران) در ماجرای اربعین می‌توان دانست.

حُب در لغت، مصدر فعل «حَبَّ يَحِبُّ» است که از جمله به معنای لزوم و ثبات و نیز دوستی و کشش نفس به سوی چیزی خواستنی است و این معنا از همان لزوم و ثبات اخذ شده است.^{۳۱} حُب در اصطلاح، گرایش به سوی چیزی لذت‌بخش و سازگار با طبع و وابستگی خاص میان انسان و کمال اوست که اگر شدت یابد عشق نامیده می‌شود.^{۳۲} تعلق میان مُحِب و محبوب، باعث کشش انسان به سوی محبوب می‌شود که با رسیدن به آن،

نقص وی به کمال تبدیل می‌شود و نیازهای مادی و معنوی‌اش برطرف می‌گردد.^{۳۳} علامه شهید مطهری درباره منشأ و علت حب و محبت می‌گوید: «در حقیقت، علت اساسی جذب و دفع را باید در سنخیت و تضاد جستجو کرد. به عقیده بعضی، ریشه اصلی این جذب و دفع‌ها نیاز و رفع نیاز است.^{۳۴} علامه طباطبائی نیز محبت را یک تعلق وجودی و انجذاب و کنش خاص بین علت مکمل و شبیه آن و معلول، که طالب کمال است، می‌داند.^{۳۵}

در مفهوم قرآنی، جامعه مطلوب جامعه‌ای است که بر اساس محبت خدا و محبت نسبت به یکدیگر شکل بگیرد؛ همه مردم خود را برادر یکدیگر بدانند و تا سر حد ایثار و فداکاری نسبت به یکدیگر محبت ورزند. آیاتی همچون: «انما المؤمنون اخوة فاصلحوا بین أخویکم»^{۳۶}؛ و «فألف بین قلوبکم فأصبحتم بنعمته إخواناً»^{۳۷} «فسوف یأتی الله بقوم یحبهم و یحبونه»^{۳۸}؛ «یحبون من هاجر الیهم و لا یجدون فی صدورهم حاجة مما اوتوا و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة»^{۳۹}؛ و آیات دیگر همه گویای این است که محبت، اساس و پایه یک جامعه اسلامی است. در روایات نیز به مسئله حب و محبت زیاد پرداخته شده و مؤمنان، به محبت به همدیگر و سودمندی برای مردم سفارش شده‌اند. پیامبر اسلام (ص) دوستی و مهرورزی (با مردم) را نیمی از دین می‌داند^{۴۰} و می‌فرماید بهترین کارها پس از ایمان به خدا، محبت و دوستی با مردم است.^{۴۱} همچنین امام باقر (ع) دین را محبت و محبت را دین می‌داند.^{۴۲}

ذیل این مفهوم از محبت و سفارشات قرآنی و روایی نسبت به محبت به همدیگر، سفارشات بسیاری در خصوص محبت و مودت به اهل بیت (ع) وجود دارد که معروف‌ترین آن آیه مودت است که بخشی از آیه ۲۳ سوره شوری است که بر فضیلت اهل بیت پیامبر (ص) دلالت دارد و پاداش رسالت رسول خدا (ص) را دوستی و محبت اهل بیت (ع) می‌داند.^{۴۳} همچنین پیامبر (ص) در حدیث ثقلین نیز امت خود را به دوستی و محبت به کتاب الهی یعنی قرآن و اهلبیت (ع) سفارش می‌کند.^{۴۴}

در میان اهل بیت (ع) و سفارش عام به محبت و مودت نسبت به آنان از سوی مسلمانان، سفارش اکیدی در روایات بر محبت و مودت امام حسین (ع) دیده می‌شود؛ امام صادق (ع) در خصوص محبت به امام حسین (ع) و آثار آن حدیث عجیبی دارد که

می‌توان همه مفاهیم را در آن جستجو کرد: آنکه خدا خیرش را بخواهد عشق حسین (ع) را به قلب او می‌اندازد و حب زیارتش را به او الهام می‌کند.^{۴۵}

آنچه در اربعین از مردم عراق دیده می‌شود خدمتی خالصانه و از سر تواضع به زائران است که نظیرش در هیچ کجای جهان دیده نمی‌شود. رفتار التماس‌گونه مردم عراق برای خدمت‌رسانی به زائران و اصرار آنان بر تناول از غذایشان یا اسکان در منازلشان و خدمات دیگر برای همه غیرعراقی‌ها عجیب و اسرارآمیز است. برخی از مصاحبه‌شوندگان در بیان ادراک خود از این رفتارها، آن را معطوف به محبت عمیق آنان به اهل بیت (ع) به خصوص امام حسین (ع) می‌دانستند و بیان می‌داشتند این نوعی از سرسپردگی و دلدادگی است که فراتر از سنت عربی و برکت و روزی خواستن است؛ نوعی ذوب شدن در امام و یکی شدن با او و مصائبش و نصایحش:

حسن (۱۷ ساله، اهل نجف): «این نوع خدمت کردن بر ما واجب؛ روزی و برکت خواستن هم هست ولی غیر از اینا، خدمت به امام حسین (ع) واجب است».

زهرا (۲۰-۳۰ ساله، ایرانی): «آدم وقتی این مردم عراق رو می‌بینه که چجوری نوکری زوار امام رو می‌کنن و چجوری امام رو دوست دارن واقعاً می‌گه اینکه محبت امام حسین رو خدا میندازه به قلب اونی که خیرش رو می‌خواه همینان؛ چنان خدمت می‌کنن که انگار آفریده شدن برای اینکار. آدم احساس می‌کنه اینا برگزیده شدن توسط خود امام، حب و عشق امام با فطرت اینا عجین شده و اینا دیگه غیر امام و خدمت به او به چیز دیگه‌ای فکر نمی‌کنن. بالاتر ازین توفیق دیگه چیزی نیست. این یعنی عشق محض».

علی‌اکبر (۴۰ ساله، ایرانی): «آقا عجیب جایه اینجا! اینا به زور جلوتو میگیرن میخوان بهت خدمت کنن؛ التماس می‌کنن بیا هر کاری داری بگو ما برات انجام بدیم؛ از دل و جون مایه میذارن؛ اصلاً همش دلیه یعنی هیچی مادیات نیست؛ همش انگار امام رو جلو روشون می‌بینن که باید جانشون رو فداش کنن؛ این چیه غیر حب الحسین. خیلی قنشگه. اینا لیاقتشون اصحاب الحسین بودن».

زینب (۶۰ ساله، عراقی): «اربابی مثل حسین کی داره تو دنیا آخه؛ باعث افتخاره ماست که شیعه امیرالمؤمنین (ع) هستیم؛ ببین این مردم عراق رو ببین چجوری دارن نوکری می‌کنن؛ سر از پا نمی‌شناسن؛ اینا خود امام حسین رو می‌خوان که اینجوری

خدمت می‌کنن و گرنه بهشون بگو روزی چقد مزد میدم اگه بکیشون اومد». میثم (۲۰ ساله، ایرانی): «داشتم به همین فکر می‌کردم که چی میتونه این صحنه‌ها را خلق کنه، مردم رو بکشونه اینجا؛ چی میتونه این مردم عراق رو اینجوری دیوونه کنه برای خدمت به زائر، این غیر از جذبه و جاذبه امام حسین (ع) هیچی نیست. هیچ وقت مادیات نمی‌تونه اینکارا رو بکنه».

علی (۲۷ ساله، سوری): «شوق وصل به امام حسین (ع) باعث میشه همه‌چی رو فراموش کنی، همه‌چی رو رها کنی، یک معنویتی رو حس میکنی، یک نوری رو می‌بینی، حس می‌کنی یه چیزی تو رو داره جذب می‌کنه و می‌خوای بری به طرفش و درش غرق بشی، مثل اون بشی، این مردم اینجوری فکر می‌کنن که اینجور خدمت می‌کنن».

اسماعیل (۲۱ ساله، استرالیا): «همه چیز امام حسین (ع) هست؛ این که ما اینجائیم؛ اینکه اینجور خدمت میشه؛ همش برمی‌گرده به امام حسین (ع)؛ امام مثل یک آهن رباست و ما براده‌های آهنی هستیم که به طرفش جذب می‌شیم و هیچ مقاومتی هم نمی‌تونیم بکنیم؛ انگار نیرویی تو رو به سمت اون می‌کشه؛ مردم عراق بیشتر جذبش شدن و بیشتر فهمیدن چه خبره اینجا؛ خوش به حال این مردم که اینجوری به امام و زوارش خدمت می‌کنن. التماس می‌کنن که بیا خدمت بشیم. کار امام حسین. واقعاً نمی‌شه توصیفش کرد».

سعید (۳۵ ساله، ایرانی): «میدونی یه چیزی اینجا هست که نمی‌شه با زبون و فهم عادی توضیحش داد، ببین من رفتم تو یه موکبی که آنقدر مرتب و عالی بود که احساس می‌کنی تو رستوران درجه یک بالاشهر وارد شدی چجوری تحویلت می‌گیرن؛ می‌پرستنت؛ اینجا وسط بیابون منو میارن واست میگه چی میل داری همه‌چی داریم مرغ کباب خورش و ... خدایا! اینا دیگه کین؟! این یه چیز فرازمینی و فرازمانیه اصلاً؛ چی بگم؟ بگم واسه نذر و نیاز واسه حاجت واسه مادیاته... نه به خدا مال خود امام حسین و بس، عشق حسین و بس؛ دیگه هیچی نیس غیر محبت به اهل بیت (ع)».

سکینه (۳۷ ساله، عراقی): «مادر من سال‌هاست که خدمت زوار اربعین رو می‌کنه؛ هر روز صبح و شب زمین جاده رو می‌بوسه و میگه فقط می‌خوام به امام حسین (ع) خدمت کنم؛ نه پول می‌خوام نه هیچی دیگه، فقط می‌خوام خدمت کنم به زوار ابوعلی».

میگه من خاک پای زوارالحسین هستم من که لیاقت خدمت به خود امام را ندارم من کنیز زوارش هستم حتی لیاقت اون رو هم ندارم ولی لطف خود امامه».

سید عطار (۴۰ ساله، عراقی): «اینا که چیزی نیست؛ اگه همه عالم هم بسوزه بازم کمه؛ اگه همه عالم بسوزه اندازه یک قدم حضرت زینب (ع) هم نمیشه».

کریم (۳۳ ساله، ایرانی): «خیلی جالبه عراقیه اومده میگه خدا اجرتون بده امشب رو بیاید خونه ما؛ اصلاً موندم چی بگم التماس می‌کنه بیاید خونه ما و بعد می‌گه خدا به شما اجر بده که میاید خونه ما نوکرتون رو بکنیم... نمی‌ریم دلش میشکنه! آقا اینا خود فرشته‌اند اینجا بهشته من نمی‌دونم چه اسم دیگه‌ای میشه روش گذاشت. هیچی به چشمشون نمیاد هرچی دارند رو می‌بخشن به زائر. این عشقه دیگه محبت امام حسینیه که تو دل اینا موج می‌زنه».

مرتضی (۳۹ ساله، ایرانی): «ببین اینا همه باهم اومدن خدمت زوار یعنی پدر مادر دختر پسر پدربزرگ مادر بزرگ همه همه اومدن خانوادگی قبیله‌ای میان ۲۰ روز ۳۰ روز خدمت می‌کنن صبح تا شب خسته هم نمیشن. همیشه هم با اکرام و تواضع و احترام با زوار برخورد می‌کنن بهترین خدمت‌ها رو می‌کنن نظامی‌هاشون مثل نوکر زائر برخورد می‌کنه خم میشه میگه پاتو بذار رو کمر من سوار وانت شو و ... اینا رو پول آورده اینجا حاجت آورده اینجا اونم هست ولی واقعاً اگه عشق امام حسین نباشه نمی‌شه اینجوری خدمت کرد؛ اینا محبت دارند مزه حب‌الحسین رو چشیدن دیگه مادیات مزه نمیده بهشون».

مجید (۵۳ ساله، ایرانی): «خدا رو شکر که در زمانه ما این پیاده‌روی اربعین اتفاق افتاد واقعاً باید خدا رو شکر کرد؛ اینجا هرچی ابزار مادی و تحلیل زمینی هست نمی‌تونه عظمت و جنس این اتفاق‌ها رو توضیح بده تشریح کنه، این مردم امام حسین رو شناختن و میدونن که دارن چه می‌کنن؛ فقط هم خواسته مادی و دنیایی نیست‌ها، اونم هست ولی واقعاً خود امام مطرحه، یه جواری محبت امام با فطرتشون عجین شده».

محمد (۶۰-۵۰ ساله، عراقی): «ببین اینا عرب هستن درست، عرق دارن تو مهمان نوازی درست، نذر و نیاز و حاجت دارن درست ولی بابا این وضعی که اینجا می‌بینیم به خدا به خاطر اینجور چیزا نیست یه چیز دیگه وجود داره اصلاً، جور در نمیاد

مقایسه این مردم با جاهای دیگر که او نا هم از این سنت‌ها دارن او نا هم حاجت دارن ولی اینا در مقابل خدمت به زوار هیچی نمی‌خوان فقط می‌خوان خدمت کنن ببخشن می‌خوان امام حسین اسمشون رو بنویسه قبولشون کنه به عنوان محبش».

آنچه که در بیان اغلب زوار از دریافتشان از رفتار مردم عراق در اربعین برجسته است، چیزی است که با عمق وجود آن را حس می‌کنند، ولی چندان قادر به توصیفش نیستند. اغلب زوار این حس غریب را با عشق به امام و محبت اهل بیت (ع) پیوند می‌دهند. بدین سان، کلیه رفتارهای باورنکردی خادمان در ادراک زائران می‌توان در این شبکه معنادار دانست.

بحث و نتیجه‌گیری

دین به هرگونه‌ای که تعریف شود، در قالب آیین‌های خاص خود، دارای کارکردهایی در جامعه است که قابل انکار نیست. برونتون (۱۹۸۰) آیین‌ها را به عنوان یک رسانه چندمنظوره‌ای می‌داند که مردم می‌توانند از آن طریق فهم دینی خود را پیوسته ترویج، تأیید و منتقل کنند (برونتون، ۱۹۸۰، ص ۷۳۴). آیین‌ها می‌توانند التزام به مجموعه‌ای از عقاید و اعمال اجتماعی را تحکیم بخشند و کنش‌های انسانی را سامان دهند (محمدپور، ۱۳۹۰).

پیاده‌روی اربعین با مشارکت بیش از ۲۰ میلیون نفر و در طول دست‌کم، ۵ سال گذشته تبدیل به ابرویدادی (بد، ۱۳۹۵) سالانه در مقایسه با اجتماعات دینی و مذهبی در جهان شده است که هیچ‌کس نمی‌تواند از آثار و کارکردهای آن چشم‌پوشی کند. مردم عراق در بستر فرهنگ عربی عشیره‌ای و در قالب اربعین به بازآفرینی هویت دینی و تاریخی خود پرداخته و سنت‌ها و فرهنگی دینی مذهبی‌شان را احیا نموده و به جهانیان عرضه کرده‌اند. آنان با کرامت و صف ناشدنی و اعطا و بذل خیر بی‌پایان، میزبانی زوارالحسین را بر عهده گرفته و در جهان مدرن کنونی، تصویری از آرمان‌شهر اسلامی را به رخ کشیده‌اند. به نظر می‌رسد اجتماع اربعینی تحت شعار «حب الحسین یجمعنا» در حال دستیابی به انسجام اجتماعی و دینی جدیدی است که ریشه‌های آن در اعتقاد و محبت به اهل بیت (ع) است. عراقی‌ها با حضور چند نسلی (پدربزرگ (شیخ)،

پدر، پسر) و خانوادگی (پدر، مادر، دختر، پسر)، در حال بازیابی هویت مسلمانی خود و انتقال آن به نسل‌های بعدی است. پیوند با امامان و خود را خادم و در محضر آنان دیدن، در بین جامعه عراق با نقش ممتازی که مردم عراق در پدیده پیاده‌روی اربعین ایفا کرده‌اند و سال به سال هم بر کمیّت و کیفیت آن می‌افزایند، تقویت شده و به نظر می‌رسد آثار مثبتی بر زندگی آنان خواهد داشت.

تجربه زیسته زائران و ادراک آنان از رفتار خادمان در اربعین گویای این است که اگرچه رنگ و بوی فرهنگ عربی در ظاهر این پدیده مشهود و برکت‌خواهی از امام برای زندگی جاری در نیت میزبانان ملموس است؛ ولی همه این‌ها در بطن یک باطن عمیق اعتقادی و بنیادین معنا می‌گیرند و آن «جاذبه نورانی امام در تقویت محبت و مودت عمیق این مردم به امام» است که باعث معناداری همه کنش‌ها در سطوح گوناگون آن اعم از همه سنت‌ها و خدمت‌ها، همه خواستن‌ها و نخواستن‌ها، همه گذشت‌ها و فداکاری‌ها، همه ره‌اشدگی‌ها از تعلقات و همه دلدادگی‌ها و وصل شدن‌ها به اصل‌ها می‌شود و پیوندی با امام ایجاد می‌کند که فرای همه این‌هاست و آن چیزی جز سرسپردگی و دلدادگی محض به امام نیست. در واقع، ریشه همه این تجربه‌زیسته‌ها را چه برای زائران در قالب تجربه تعلیق امر مادی، رنج مقدس و برانگیزاندگی عاطفی مناسک جمعی (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶) و چه برای خادمان در قالب سنت، خدمت و محبت بی‌منت، باید در شدت یافتن جاذبه نورانی امام در سال‌های اخیر در شکلی فراگیر (و نه محدود به یک یا دو ملت) خلاصه کرد. این اصلی‌ترین عاملی است که با ریشه مستحکم آسمانی خود باعث شده تا با یک تحول و انقلابی شگرف در زمین و فراتر از انگاره زیارت - خدمت فردی صرف (ذوالفقارزاده، ۱۳۹۵) تا سرحد فرارویدادی بی‌نظیر و جهانی (شفیعا و درودیان، ۱۳۹۶) مواجه باشیم. این همه مستلزم آن است که با دیدی تیزبین و بصیرتی نافذ، مترصد آن بود که چه سرانجامی در پس این همه کشش و جاذبه برای «اجتماع اربعینی» نهفته است. این مهم، نه یک انتظار پیش‌پاافتاده که یک رفتار مهم در قبال این کشش و جاذبه نورانی امام است و قطعاً می‌تواند رنگ و بویی عالمانه و محققانه برای پژوهش‌های آتی با نگاهی آینده‌نگرانه و راهبردی به خود گیرد.

یادداشت‌ها

۱. علامات المؤمن خمس: صلوات إحدی و خمسین، و زیارة الأربعین، و التَّحَنُّم بِالْیَمینِ، و تَعْفیرُ الْجَبینِ، و الْجَهْرُ بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ.
2. <http://www.dana.ir/news/560836.html>
3. <https://www.stats.gov.sa/>
۴. بشارتی، علی محمد. از ظهور اسلام تا سقوط بغداد (تاریخ تحلیلی اسلام و ایران)، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی؛ حوزه هنری، ۱۳۷۹.
۵. فیاض، ابراهیم و جبار رحمانی، مناسک عزاداری و وجدان جمعی در تشیع ایرانی، دین و ارتباطات (نامه صادق)، سال چهاردهم، شماره دوم - پاییز و زمستان، ۱۳۸۶، صص ۱.
۶. رضوی‌زاده، ندا، (۱۳۹۶)، ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق: (مورد مطالعه: پیاده‌روی اربعین آذر ۳۱۳۱ عراق)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۶، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، ۶۳۱-۵۹۵.
۷. بنی اسد، رضا، (۱۳۹۶)، قوم‌نگاری (مردم‌نگاری) فرهنگ پیاده‌روی اربعین حسینی (ع): تحلیل‌ها و راهبردهای تصمیم‌گیری در نهادهای انقلاب اسلامی، سومین همایش بین‌المللی طریق‌الحسین، کربلا المقدسه.
۸. شفیعا، سعید و درودیان، محمدجواد، (۱۳۹۶)، مفهوم‌سازی درک معنویت در رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی: بر اساس تجربه میدانی، اولین همایش گردشگری، جغرافیا، محیط زیست پاک، تهران.
9. <https://arbaeen.net/category/blog/tajorobe/map/>
10. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/one-of-the-worlds-biggest-and-most-dangerous-pilgrimages-is-underway-9882702.html>
۱۱. پایگاه خبری دنیای اقتصاد، شماره خبر: ۳۱۳۴۶۰۳
12. <http://www.dana.ir/news/560836.html>
13. <https://www.isna.ir/news/96082011416/>
۱۴. موبک ما خیلی کوچیکه زیاد سیر نمی‌کنه / ولی مطمئنم که حسین خودش داره کمکم می‌کنه
15. <http://radkana.ir/?p=98837>
16. <https://www.mashreghnews.ir/news/888058>
۱۷. گیویان، عبدالله و محسن امین، محبت و هویت در آینه نمایش جهانی اربعین: مطالعه ماهیت، کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آیینی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره دوم (پیاپی ۵۲) پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۱۹۴-۱۶۷.
۱۸. مفردات، ص ۱۱۹، «برک»؛ و لسان‌العرب، ج ۱، ص ۳۸۶، «برک».
۱۹. اگر مردم شهرها ایمان آورند و عمل نیکوکنند برکت‌های بسیار از آسمان و زمین بروی ایشان می‌گشایم (سوره اعراف، ۹۶).
۲۰. تفسیر التحریر والتنویر، ج ۲۲-۲۴، جزء ۲۴، ص ۲۴۴.
۲۱. تفسیر المیزان، ج ۷، ص ۲۸۰.

۲۲. رحمت خدا و برکات او بر شما خاندان [رسالت] باد. (هود/سوره ۱۱، آیه ۷۳)
۲۳. تفسیر المیزان، ج ۷، ص ۲۸۱.
۲۴. کامل الزیارات، ص ۱۹۴.
۲۵. مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۷۰، ص ۳۴۱.
۲۶. لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ۱۳۷۶ش، ص ۱۸۸.
۲۷. مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۳۹۵.
۲۸. مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۹۷.
۲۹. کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۱۹.
30. <http://fa.wikishia.net>
۳۱. محمد بن محمد زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ذیل «حب/حیب»، چاپ علی شیری، بیروت ۱۴۱۴/۱۹۹۴.
۳۲. محمد بن محمد غزالی، احیاء علوم الدین، ج ۴، ص ۳۱۴، بیروت ۱۴۰۶/۱۹۸۶.
۳۳. طباطبائی، المیزان، ج ۱، ص ۴۱۱.
۳۴. مرتضی مطهری، جاذبه و دافعه علی (ع)، قم، صدرا، ۱۳۸۰، ص ۱۹-۲۰.
۳۵. سید محمد حسین طباطبائی، تفسیر المیزان، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۳۷۴.
۳۶. مؤمنان برادر یکدیگرند، پس دو برادر خود را صلح و آشتی دهید. (۵)
۳۷. پس در میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او برادر شدید. (۶)
۳۸. خداوند به زودی عده‌ای را می‌آورد که آنان را دوست می‌دارد و آنان نیز خدا را دوست دارند. (۷)
۳۹. کسانی که به سوی ایشان هجرت کنند دوست می‌دارند و در دل خود نیازی به آنچه به آنان داده شده احساس نمی‌کنند و آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند، هر چند خودشان بسیار نیازمند باشند!
۴۰. التَّوَدُّدُ نَصْفُ الدِّينِ. بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۳۹۲، ح ۱۱.
۴۱. أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ. هج الفصاحه، ص ۷۴، ح ۳۸۷.
۴۲. هل الدين الا الحب؟ الدين هو الحب و الحب هو الدين. وسائل الشيعه ج ۱۶/ص ۱۷۱.
۴۳. ذَلِكَ الَّذِي يَبْسُرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ. سوره شوری، آیه ۲۳.
۴۴. إني تارك فيكم الثقلين كتاب الله و عترتي لن يفترقا حتى يردا علي الحوض ما إن تمسكتم بهما لن تضلوا ولن تزلوا؛ كليني، كافي، دار الكتب الاسلاميه، ج ۱، ص ۲۹۴.
۴۵. مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بِهِ الْخَيْرَ قَدَفَ فِي قَلْبِهِ حُبَّ الْحُسَيْنِ (ع) وَ حُبَّ زِيَارَتِهِ وَ سَائِلِ الشَّيْعَةِ ج ۱۴/ص ۴۹۶.

کتابنامه

- ایمان، محمد تقی (۱۳۹۱). روش‌شناسی تحقیقات کیفی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۴). ادب فنای مقربان، جلد اول: شرح زیارت جامعه کبیره، قم: اسراء.
- ذوالفقارزاده، محمد مهدی (۱۳۹۵)، آینده‌نگری جریان اربعین: مبانی معرفتی، پرسش‌های اساسی و روزنه‌های پاسخ‌دهی. مجموعه مقالات دومین کنگره بین‌المللی عهد مع الحسین (ع). کوفه.
- رضوی زاده، ندا (۱۳۹۶). ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق: (مورد مطالعه: پیاده‌روی اربعین آذر ۳۱۳۱ عراق)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۶، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، ۵۹۵-۶۳۱.
- محمدپور، احمد و دیگران (۱۳۹۰)، روایت مردم‌شناختی مراسم عاشورا در شهر اردبیل، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره پنجم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۰.
- فیاض، ابراهیم و جبار رحمانی (۱۳۸۶). مناسک عزاداری و وجدان جمعی در تشیع ایرانی، دو فصلنامه علمی - پژوهشی دین و ارتباطات، (نامه صادق)، سال چهاردهم، شماره دوم - پاییز و زمستان ۱۳۸۶، ۱.
- کوزر، لیویس (۱۳۷۰). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، (محسن ثلاثی، مترجم). چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی.
- بنی‌اسد، رضا (۱۳۹۶)، قوم‌نگاری (مردم‌نگاری) فرهنگ پیاده‌روی اربعین حسینی (ع): تحلیل‌ها و راهبردهای تصمیم‌گیری در نهادهای انقلاب اسلامی، سومین همایش بین‌المللی طریق الحسین، کربلا المقدسه.
- فلانگان، ک (۱۳۹۴). آیین در فرهنگ علوم اجتماعی (با تأکید بر مفاهیم دینی)، (محمد قلی‌پور، مریم ابراهیمی، ثمین نیازی، مترجم) مشهد: شاملو، ۴۲۵-۴۲۶.
- شفیعا، سعید و درودیان، محمدجواد (۱۳۹۶). مفهوم‌سازی درک معنویت در رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی: بر اساس تجربه میدانی، اولین همایش گردشگری، جغرافیا، محیط زیست پاک، تهران.
- گیویان، عبدالله و محسن امین (۱۳۹۶). محبت و هویت در آئینه نمایش جهانی اربعین: مطالعه ماهیت، کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آیینی، دو فصلنامه علمی - پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره دوم (پیاپی ۵۲) پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۱۹۴-۱۶۷.
- فی برایان (۱۳۹۰). پارادایم‌شناسی علوم انسانی، (مرتضی مردیها، مترجم) تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). صور ابتدایی حیات دینی، (باقر پرهام، مترجم) تهران: مرکز.
- بشارتی، علی محمد (۱۳۷۹). از ظهور اسلام تا سقوط بغداد (تاریخ تحلیلی اسلام و ایران)، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی؛ حوزه هنری.

همایون، محمدهادی و بد، مهدیه (۱۳۹۵). تبیین ابعاد سفر معنوی اربعین به عنوان ابر رویداد گردشگری مذهبی، تهران: کنگره بین‌المللی لقاء الحسین (ع).

https://cdn.mashreghnews.ir/old/files/fa/news/1394/9/7/1354468_325.jpg .

<https://www.stats.gov.sa/>

<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/one-of-the-worlds-biggest-and-most-dangerous-pilgrimages-is-underway-9882702.html>